

Erkan Dağlı

<https://orcid.org/0000-0003-2133-5988>

Great Assistant professor at Akdeniz University, Faculty of Literature, Department of History, Türkiye, erkan.dagli@hotmail.com

Atf Künyesi | Citation Info

Dağlı, E. (2024). Atatürk Dönemi Din Uygulamaları Üzerine Değerlendirmeler. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (5), 3425-3452. <https://doi.org/10.46868/atdd.2024.789>

Atatürk Dönemi Din Uygulamaları Üzerine Değerlendirmeler

Öz

Cumhuriyet dönemi dine bakışın ve din konusunda yapılan reformların amacını anlamak için Atatürk'ün din konusundaki görüşlerinin bilinmesi gereklidir. O, milletin İslam dinini doğru öğrenebilmesini ve bu konuda her türlü istismarın önüne geçilebilmesi için reformlar yaparak anayasa ile güvence altına almıştır. Devletin yönetim şeklinde laiklik ön plana çıkarılarak dinin siyasete alet edilmesi engellemiştir. Atatürk'ün din politikasını doğru okuyabilmek için Milli Mücadeleyi, ülkenin ve milletin içinde bulunduğu şartları ve toplumun bu süreçteki duygu, düşünce ve hassasiyetinin bilinmesi ilk koşul olmuştur. Atatürk'ün din hususundaki şahsi düşünce ve duygularına bakıldığında, Allah'a sarsılmaz bir inancının olduğu, namaz kıldığı, Kur'anı Kerim okuduğu, okuttuğu ve dinlediği görülmüştür. Atatürk, İslam dini hakkında şu ifadeleri dile getirmiştir: "Bizim dinimiz, en makul ve tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olabilmesi için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur." Bu çalışmada Cumhuriyet dönemi din politikası, Atatürk'ün bu konudaki görüşleri, dini alanda yapılan reformlar, yerli ve yabancı basındaki değerlendirmeler incelenmeye çalışılmıştır. Atatürk'ün din politikası üzerine çok fazla önemli eser yazılmıştır. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran en önemli nokta ise; Cumhurbaşkanlığı Arşivinde, "Atatürk ve Din Politikaları" klasöründen elde edilen orijinal dokümanlardan yararlanarak hazırlanması konuya farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Din Politikaları, Atatürk ve İslam, Dini Reformlar

Evaluations on Religious Practices in Atatürk's Era

Abstract

In order to understand the view of religion in the Republican period and the purpose of the reforms on religion, it is necessary to know Atatürk's views on religion. He made reforms in order to ensure that the nation learns the Islamic religion correctly and to prevent all kinds of abuse in this regard and secured it with the constitution. Secularism was brought to the forefront in the form of state administration and religion was prevented from being used in politics. In order to be able to read Atatürk's religious policy correctly, the first condition was to know the National Struggle, the conditions in which the country and the nation were in and the feelings, thoughts and sensitivity of the society in this process. When we look at Atatürk's personal thoughts and feelings about religion, it is seen that he had an unshakable belief in Allah, prayed, read, read and listened to the Qur'an. Atatürk expressed the following statements about the religion of Islam: "Our religion is the most reasonable and natural religion. And it is only because of this that it has become the last religion. For a religion to be natural, it must conform to reason, science, science and logic. Our religion is completely in conformity with these." In this study, the religious policy of the Republican period, Atatürk's views on this subject, the reforms made in the religious field, and the evaluations in the domestic and foreign press have been tried to be analysed. Many important works have been written on Atatürk's religious policy. The most important point that distinguishes this study from other studies is that it is prepared by making use of the original documents obtained from the "Atatürk and Religious Policies ' folder in the Presidential Archive.

Keywords: *Republican Period, Religious Policies, Atatürk and Islam, Religious Reforms*

Giriş

Din, Allah ile kul arasındaki tinsel ya da manevi bir bağıdır. Devlet ise tüzel bir kişilik olmakla birlikte hukuksal bir nitelik taşımaktadır. Bu bakımdan din kişiye özgüdür. Devlet ise hukuk kuralları ile yönetilmektedir. Laiklik ile ilgili olarak da şunu ifade etmek mümkündür: “*Modern dünyanın çağdaş yaşam koşullarını kapsayan, insan, akıl ve mantığının ürünü olan kurallar bütünü*”. Bu kuralların dinle doğrudan doğruya ilgili olmadığı bir gerçektir. Ancak dine karşı olmadığını söylemek de doğru olacaktır. Bu ifadeden hareketle laiklik bir yönüyle din ve vicdan özgürlüğünün yanı sıra onun yadsınamaz bir güvencesidir. Bu açıdan çağdaşlık ve demokrasiyi benimsemiş bir devlet aynı zamanda laik olmak da zorundadır (Erüreten, 1998, s. 115). Laiklik köktendinciliğe, dinin siyaset aracı haline getirilmesine, halkın kutsal din duygularının bu amaç doğrultusunda sömürülmesine ve devletin dinsel yöntemlerle yönetilmesine de karşıdır (C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931, 1931). XVIII. Yüzyıl çağdaşlaşma felsefesi düşünürlerinin

birçoğu dine karşı değillerdi; ancak onlar sadece din ile devlet işlerinin ayrılmasının toplum ve devlet açısından daha faydalı olacağını ileri sürmekteydiler. Türk inkılâbı gerçekleştirilme sürecinde dinin ve dinsel inançların karşısında hiçbir zaman olmadı. Cumhuriyet'in kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk de dine karşı olmadığı gibi dinsel duygu ve inançlara karşı da hiçbir olumsuz tutum göstermedi. İnkılâbı gerçekleştirmek için çıkarılan kanunların içerik olarak dine karşı olduğunu savunmak da gerçekçi değildir. “*köktendinci*” olarak adlandırılan bağınaz kesim, dinle hiçbir ilgisi olmayan kanunları dine karşı kanunlarmış gibi göstermişlerdir. Buna; fes yasağı, işlevini çoktan kaybetmiş olan tekkelerin kapatılması, ezanın Türkçe okutulmasının serbest bırakılması, Türk diline uygun olmayan Arap harflerinin yerine Öz Türkçeye dönüş, Saltanatın kaldırılarak ulusal egemenliğe geçmek örnek verilebilir. Bunlarla ilgili uygulamaların hiçbiri dine ve dinin özüne karşı değildir (Erüreten, 1998, s. 116).

1. Atatürk'ün İslam Dini Konusunda Görüşleri

Gazi Mustafa Kemal Atatürk gerek Milli Mücadele Dönemi'nde gerek sonraki dönemde inkılâpların yapılış sürecinde İslamiyet ve son Peygamberimiz Hz. Muhammed ile ilgili birçok övücü söylemde bulunmuştur. Mustafa Kemal Atatürk Hz. Peygamberden bahsederken genellikle O'ndan “*Cenab'ı Peygamber*”, “*Peygamberimiz Muhammed*”, “*Kâinatın Fahr'i Efendisi*” ifadelerine yer vermiştir. Ayrıca Hz. Peygamber dönemini ifade ederken de “*Peygamberimiz zaman-ı saadetlerinde*” sözüyle başlamıştır (Yakıt, 2022). Saltanatın kaldırılması sürecinde Mustafa Kemal Atatürk TBMM'de 30 Ekim 1922'de yaptığı konuşmada dört halife döneminde uygulanan seçim yöntemlerinden bahsederken, Hz. Peygamber konusunda da bir konuşma yapmıştır. Gazi konuşmasında şunları ifade etmiştir: “Bugün o gündür, Filhakika Arabi tarihlerinde bu akşam doğum gününün tamam yıl dönümüne rastlıyor. İnşallah bu hayırlı tesadüftür. (İnşallah sadaları). Hz. Muhammed çocukluk ve gençlik günlerini geçirdi. Fakat henüz peygamber olmadı. Yüzü nurani, sözü ruhanî, rüşd-i rüyette bedelsiz, sözünde sadık, hilm-ü mürüvvetçe başkalarına üstün olan Muhammed Mustafa, evvelâ bu hususî ve mümtaz vasıflarıyla kabilesi içinde Muhammed'ül Emin oldu. Ondan sonra ancak kırk yaşında nübüvvet, kırk üç yaşında risalet geldi. Fahr-i Alem Efendimiz namütenahi tehlikeler içinde, sonsuz mihnetler karşısında yirmi sene çalıştı ve İslâm dinini kurmaya ait peygamberlik vazifesini ifâya muvaffak olduktan sonra vefat etti” (Bulut, 2007, s. 94).

Mustafa Kemal Paşa'nın İslamiyet ve Hz. Peygamber ile ilgili olumlu söylemleri Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra da devam etti. Nitekim o Türk halkının daha

çok dindar olmasından yanaydı. Çıktığı yurt gezisinde Balıkesir'e geldi ve 7 Şubat 1923'te burada Zağanos Paşa Camii'nde cemaate bir konuşma yaptı. Konuşmasında İslamiyet ve Hz. Peygamber ile ilgili özellikle de şunları vurguladı: "Ey millet! Allah birdir, şanı büyüktür. Allah'ın selâmeti, sevgi ve iyiliği üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Cenâb-ı Hak tarafından insanlara dinî hakikatleri tebliğe memur edilmiş ve resul olmuştur. Temel nizamı, hepimizin bildiği Kur'ân-ı Azimüşşan'daki açık ve kesin hükümlerdir. İnsanlara manevî mutluluk vermiş olan dinimiz, son dindir, mükemmel dindir. Çünkü dinimiz; akla, mantığa ve gerçeklere tamamen uymakta ve uygun gelmektedir. Eğer akla, mantığa ve gerçeklere uymamış olsa idi bununla diğer ilâhî tabiat kanunları arasında birbirine zıtlık olması gerekirdi. Çünkü bütün tabiat kanunlarını yapan Cenab-ı Hak'tır" (Fığlalı, 1988, 9). Bu ifadelerden Mustafa Kemal Atatürk'ün İslam dinine ve son Peygamber Hz. Muhammed (Sav)'e karşı oldukça hürmetkâr olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin İslamiyet'in son ve mükemmel bir din olduğunu belirtmesi bunu doğrulamaktadır.

Zağanos Paşa Camii'nde Mustafa Kemal Paşa'nın 7 Şubat 1923'te yaptığı konuşmasının devamında Hz. Peygamber'in çalışmalarıyla ilgili faaliyetlerini iki yerde yürüttüğünü şu cümleleriyle vurgulamaktaydı:

"...Arkadaşlar! Cenab-ı Peygamber çalışmalarında iki yere, iki eve sahipti. Biri kendi evi, diğeri Allah'ın evi idi. Millet işlerini Allah'ın evinde yapardı. Hazret-i Peygamber'in mübarek yollarını takip ederek bu dakikada milletimize ve milletimizin şimdiki ve geleceğine ait konuları görüşmek maksadıyla bu kutsal yerde, Allah'ın huzurunda bulunuyoruz. Beni bu şerefe kavuşturan Balıkesir'in dindar ve kahraman insanlarıdır. Bundan dolayı çok memnunum. Bu vesile ile büyük bir sevaba nail olacağımı ümit ediyorum" (Atatürk'ün Balıkesir Hutbesi).

Mustafa Kemal Paşa konuşmasında camilerin işlevine de dikkat çekmekteydi. Camilerin sadece "yatıp kalkma" yeri olmadıklarını, aynı zamanda söylenenleri dinleme, ibadet etme, din ve dünya işleri için yapılması gerekenleri planlama, kararlaştırma ve yapılacak herhangi bir işte ortak karar verme yerleri olduklarını vurgulamaktaydı. O, camilerin en önemli işlevinin toplumsal dayanışmayı, birlik ve beraberliği sağladığını ifade etmekte ve herkesin burada söz sahibini olduğunu, düşüncelerini özgürce ifade etmesi gerektiğini, tek bir kişinin aldığı kararla milli iradenin yürütülemeyeceğini, bu nedenle de her bireyin "Milli irade" konusunda düşüncesini belirtmesini istemekteydi (Kaplan, 2019, s. 396). Gazi'nin dikkat çektiği diğer bir konu ise hutbe ve hutbelerin işlevi hakkındaydı. O, bu düşüncesini şu cümleleriyle ifade ediyordu:

“...Gerek Peygamber Efendimiz ve gerek, dört halifenin hutbelerini okuyacak olursanız görürsünüz ki, gerek Peygamberin, gerek dört halifenin söylediği şeyler o günün sorunlarıdır, o günün askeri, idâri, mâli ve siyasi, sosyal konularıdır. İslam toplumunun çoğalması ve İslam ülkeleri gerilemeye başlayınca, Cenabı Peygamber’in ve dört halifenin hutbeyi her yerde bizzat kendilerinin söylemelerine imkân kalmadığından halka söylemek istedikleri şeyleri bildirmeye birtakım kişileri memur etmişlerdir. Bunlar herhalde en büyük ve ileri gelen kişiler idi. Onlar camilerde ve meydanlarda ortaya çıkar, halkı aydınlatmak ve doğru yolu göstermek için bir şart lâzımdı. O da milletin lideri olan kişinin halka doğruyu söylemesi, halkı dinlemesi ve halkı aldatmaması! Halkı genel durumdan haberdar etmek son derece önemlidir. Çünkü her şey açık söylendiği zaman halkın beyni faaliyet halinde bulunacak iyi şeyleri yapacak ve milletin zararına olan şeyleri reddederek şunun veya bunun arkasından gitmeyecektir” (Kaplan, 2019, s. 397).

Atatürk hutbelerin anlaşılır bir dille yapılması gerektiğini vurgulamakta, hutbenin amacının halkın aydınlatılması ve ona rehberlik edilmesi olduğunu belirtmekteydi. Yüz ya da iki yüz yıllık hutbelerin okunmasının insanlara dine ve dünyaya bakış açısı noktasında farklı bir şey öğretemeyeceğini, çünkü her hutbenin amacının bulunulan çağın ihtiyaçlarına göre belirlendiğini vurgulamaktaydı. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde camilerde binlerce yıllık hutbelerin okutulması halkın “cahil” kalmasına ve “çağın gerisinde” bırakılmasına neden olmuştu. Bu bakımdan Atatürk hatiplerin normal olarak halkın günlük kullandığı dil ile ve ihtiyaca uygun şekilde konuşmalarının bir zorunluluk olduğunu vurgulamaktaydı. Atatürk konuşmasının sonunda şunları belirtiyordu:

“...Geçen yıl Millet Meclisi’nde söylediğim bir nutukta demiştim ki ‘Minberler halkın akılları, vicdanları için bir ilim irfan kaynağı, ışık kaynağı olmuştur’. Böyle olabilmek için minberlerde söylenecek sözlerin bilinmesi ve anlaşılması, ilim ve fen gerçeklerine uygun olması lazımdır. Hutbeyi verenlerin siyasi olayları, sosyal ve medeni olayları her gün izlemeleri zorunludur. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış aşılamlar yapılmış olur. Bu nedenle, hutbeler tamamen Türkçe ve günün gereklerine uygun olmalıdır. Ve olacaktır” (Koç, 2005, s. 112).

2. Yeni Türkiye’nin Din Politikası

24 Temmuz 1923’te Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasından sonra Gazi Paşa’nın İslam dini konusunda görüşleri değişmedi. Lozan Barış antlaşmasının imzalanmasına müteakip kendisine birçok tebrik telgrafı gönderildi. Bunlardan biri de “*The Societe Islamique*” adıyla bilinen “*İslam Cemiyeti*” tarafından gönderilen telgraftı. Gazi, 12 Ağustos

1923'te gönderdiği cevabi telgrafta cemiyete tebriklerinden dolayı çok teşekkür etmekte ve yapılan barışın hak ettikleri bir başarı olduğunu ifade etmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 04016646-51). Gerek savaşın zaferle sonuçlanması gerek barış antlaşmasının imzalanması yeni bir devleti ve dış politikayı da zorunlu hale getirmekteydi. Bu yeni devletin siyasi ve ekonomik alanlarda izleyeceği dış politika çok önemliydi. Aynı zamanda Türkiye'de dini konuda izlenecek yeni politikalarda yabancı devletlerin özellikle de İngiltere ve Fransa'nın sürekli gündemindeydi. Bu devletlerin yeni Türkiye'nin din politikasının ne olacağını sorgulaması özellikle de Halifelik konusunun geleceği ile doğrudan ilgiliydi. Bu doğrultuda belli dönemlerde bu ülkelerden gönderilen gazetecilerin Mustafa Kemal Atatürk ile yaptıkları röportajlar da bu ilginin bir sonucuydu. Bu sayede Türkiye'nin izleyeceği politika -özellikle de din konusunda- öğrenilebilecekti. 29 Ekim 1923'te Fransız haberci Pernot, Gazi Paşa ile röportaj yaptı. Görüşme aylar sonra 11 Şubat 1924'te Tanin gazetesinde de okuyucu ile paylaşılacaktı (Tanin, 1924).

Maurice Pernot röportajda bir takım sorulara aldığı cevaplardan sonra Gazi'ye dini konular hakkındaki görüşlerini de sordu. Mustafa Kemal Paşa'ya "Şu halde yeni Türkiye'nin siyasetinde dine aykırı hiçbir temayül ve mahiyet olmayacak demek?" sorusunu sordu. Buna karşılık Gazi, din konusunda uygulanacak politika hakkında şu cevabı verdi: "Siyasetimizi dine mugayir olmak şöyle dursun, din nokta-ı nazarından eksik bile hissediyoruz." Bu cevabın daha ayrıntılı olmasını isteyen gazeteciye Mustafa Kemal Paşa din konusunda şunları ifade etti: "Türk milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır, demek istiyorum. Dinimiz -bizzat hakikate nasıl inanıyorsam buna da öyle inanıyorum- şuura muhalif, terakkiye mâni hiçbir şey ihtiva etmiyor. Hâlbuki Türkiye'ye istiklâlini veren bu Asya milleti içinde daha karışık sun'î, itikadat-ı bâtıladan ibaret bir din daha vardır. Fakat bu cahiller, bu âcizler sırası gelince tenevvür edeceklerdir. Eğer ziyaya takarrüp edemezlerse kendilerini mahv ve mahkûm etmişler demektir. Onları kurtaracağız" (Sarı, 2016, s. 96).

Mustafa Kemal Paşa'nın "millet daha dindar olmalıdır" cümlesiyle ifade edilen, özellikle de dini alanda halkın tek bir kişiye bağlı kalmasının önüne geçilmesi ve milletin din konusunda doğruyu ve yanlışını kendi aklını kullanarak bulabilmesi idi. Nitekim bu durum milli iradenin de bir sonucuydu. 1924'ten itibaren Halife Abdülmecid Efendi'nin kendi başına hareket etmesi ve kendini bir padişah olarak görmesi milli iradeye zarar verme tehlikesini ortaya çıkardı. Dönemin Başbakanı İsmet (İnönü) Bey, Halife Abdülmecid Efendi'nin Ankara'ya başkâtibini göndererek bazı isteklerde bulunması üzerine bu sırada

İzmir’de bulunan Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf gönderdi.(Kocatürk, 1999, 293)
Telgrafta 22 Ocak 1924’te Mustafa Kemal Paşa’nın cevabı şöyleydi:

“...Halife ve bütün cihan, kesin olarak bilmek lazımdır ki, mevcut ve korunmuş olan halife ve halife makamının, hakikatte, ne dinen ve ne de siyaseten hiçbir mana ve varlık nedeni yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla mevcudiyetini, bağımsızlığını tehlikeye maruz bırakamaz. Hilafet makamı, bizce en nihayet tarihi bir hatıra olmaktan fazla bir ehemmiyete sahip olamaz. Türkiye Cumhuriyeti devlet adamlarının veya resmi heyetlerin, kendisiyle temasını istemesi dahi Cumhuriyetin bağımsızlığına açık tecavüzdür... Halifenin hayatının temini ve geçinmesi için Türkiye Cumhurbaşkanı’nın tahsisatından mutlaka aşağı bir tahsisat kafi gelir. Maksat debdebe ve gösteriş değil, insanca hayat ve geçim temininden ibarettir. Hilafetin hazinesi yoktur ve olamaz. Böyle bir hazineyi ecdadından miras yoluyla elde etmişse resmen ve açık olarak bilgi verilmesini rica ederim” (Atatürk, 1995, s. 823).

Mustafa Kemal Paşa halkın yüzyıllar boyunca dini ve toplumsal alanda tek bir kişi tarafından yönlendirilmesinin yanlış olduğunu, milletin uygulanan din politikalarından ötürü bilişsel düzeyde zarar gördüğünü savunmakta idi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 04016646-51). Kendisi bunun değiştirilmesinin zorunlu olduğunu vurgulamaktaydı. Yeni Türkiye için bu gerekliydi. Çünkü kendi doğrularına göre siyaset aracı haline getirilen Halifelik, gerçek İslam’ı yansıtamamaktaydı. İslam dininin yükselmesi, bu “köhnemiş” kurumun kaldırılması ile mümkün olacaktı. Nitekim 1 Mart 1924’te Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’nin II. Devre İkinci Toplantı yılını açışında yaptığı konuşmada bu gerçek vurgulanmaktaydı. Gazi konuşmasında konuyla ilgili şunları ifade etmekteydi:

“...İslam dinini, asırlardan beri alışlageldiği şekilde bir siyaset vasıtası mevkiinden uzaklaştırmak ve yüceltmek gereğini görüyoruz. (Bravo sesleri alkışlar). Mukaddes ve lafütî olan itikadat (inanç) ve vicdaniyatımızı, muğlak (karanlık) ve mütelevvin (kararsız) olan ve her türlü menfaat ve ihtiraslara sahne-i tecelliyat olan siyasetin ve siyasetin bütün uzviyetinden bir an evvel ve kesin olarak tahlis (kurtarmak) etmek milletin dünyevi ve uhrevi saadetinin emrettiği bir zorunluluktur. Ancak bu suretle İslam dininin yüksekliği belirir (çok doğru, öyledir sesleri)” (TBMMZC, 1955, s. 5).

Gerek yaşanan iç siyasi gelişmeler gerek Halifeliğin İslam dini için bir şey ifade etmemesi ve dini bir siyaset aracı haline getirmesi nedenlerinden dolayı 3 Mart 1924’te Hilafet kaldırıldı. Hükümetin konuyla ilgili görüşünü açıklayan Başbakan İsmet (İnönü) Bey, Halifelik kurumunun, iç ve dış politika konusunda Türkiye’ye hiçbir katkısı olmadığını ve bu yapının kaldırılmasıyla din kaidelerinin korunması ve tamamen yerine getirilmesinde bir

hata olmayacağını ifade etti. İsmet Bey, Milli Mücadele sırasında Halifeliğin Türkiye'yi pozitif olarak etkilemediğini, tersine etki alanını kullanarak ülkeyi ve inkılapları negatif etkilediğini ifade etti (Demirel, 2014, s. 67-68). Aynı günün gecesi kabul edilen Hilafetin kaldırılmasına ve Osmanlı ailesinin Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına gönderilmesi konusunda 431 maddeli kanuna dayanılarak Halife Abdülmecid Efendi ve ailesi ülke dışına gönderildi (Güven, 2016, s. 136). Bu da yeni ve demokratik Türkiye'de atılan önemli adımlardan biri oldu. Halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte milli bir din politikası oluşturulmaya çalışılacaktı.

2.1. Laik Devlet Sürecinde Anayasada Yapılan Değişiklikler ve Yaşanan Gelişmeler

1923'ten itibaren gerçekleştirilen inkılaplar ile milli devlet süreci de başlatılmış oldu. Bu süreç siyasi, sosyal, hukuki ve ekonomi alanlarında hızlı adımlarla gerçekleştirilmeye çalışıldı. Osmanlı Devleti'nden farklı olarak dine dayalı devlet yerine her alanda bağımsız, laik ve demokratik bir devlet anlayışı benimsenmeye başlandı. Buna paralel olarak 1924 Anayasası'nın 2. Maddesi (Güven, 2016, s. 156). 10 Nisan 1928 tarihinde değiştirildi ve böylece anayasadan din ögesi kaldırıldı (Atatürk, 1995, s. 695).

1924 Anayasası'ndaki "*Türkiye'nin dini, dini İslâm'dır*" kanunuyla Madde 26'da yer alan "ahkâm-ı şeriye'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yürütüleceğini" ifadesi de kaldırıldı. Hatta mebusların ve Cumhurbaşkanı'nın ettikleri yeminlerde yenilerek "namus üzerine ant içilmesi" olarak değiştirildi (Kocatürk, 1911, s. 295). Bu süreçte devlet kimliği ilk kez anayasal düzlemde laik bir niteliğe kavuşturuldu. Bu inkılâbın ilk adımı dinin siyasetten ayrılmasını öngören Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılmasını düzenleyen 3 Mart 1924 tarihli 429 sayılı yasa ile atıldı. Bu yasa, din işleriyle görevli bakanlığı kaldırmakla, sadece dinsel konularda yetkili olmak ve denetimi devlet eliyle sağlamak üzere Diyanet İşleri Başkanlığının kurulmasını da hükme bağlamaktaydı (Erüreten, 1998, s. 136). Diğer kabul edilen önemli bir kanun ise Tevhidi Tedrisat Kanunu idi. 3 Mart 1924'te TBMM'de Mebus Vasıf (Çınar) Bey ve elli yedi kişi ile teklif ettiği Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun gerekçesi şu cümlelerle ifade edilmekteydi:

"Bir devletin genel eğitim siyasetinde, milletin düşünce ve duygu bakımından birliğini sağlamak gereklidir ve bu da öğretim birliğiyle olur. Tanzimat'ın ilan edildiği sıralarda öğretim birliğine geçilmek istenmişse de başarılı olunamamış, bilakis bir ikilik ortaya çıkmıştır. Bu ikilik eğitim ve öğretim birliği bakımından birçok kötü ve sakıncalı sonuçlar doğurmuş, iki türlü eğitimle memlekette iki tip insan yetişmeye başlamıştır. Önerimiz kabul edildiğinde Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki bütün eğitim kurumlarının biricik mercii Maarif

Vekaleti olacaktır. Böylece bütün eğitim yuvalarında Cumhuriyetin irfan siyaseti, ortak bir eğitim yolu izlenecektir” (Sakaoğlu, 1991, s. 24).

Kanunun 1. Maddesi’nde Türkiye dâhilindeki bütün okullar bakanlığa bağlanmaktaydı. Yani Türkiye’nin eğitim-öğretim ile bilim yapıları Eğitim Vekâlet’inin yetkisine girmiştir. Bunlar içerisinde mektepler, medreseler ve yabancı okullar da vardı (Ayhan, 2000; Duran, 2018, s. 79). Bu Kanun ile aynı zamanda okul-medrese kargaşasına son vermek için de yapıldı. Diğer taraftan yabancı okullar ve cemaat okulları da kontrol altında olacaktı (Tekeli, 1983).

Anayasa’da gerçekleştirilen değişikliklerin temel amacı dinin siyasete alet edilmesinin önüne geçilmesi ve halkın din üzerinden sömürülmesinin engellenmesiydi. Bu doğrultuda laiklik sürecinde din ve dünya işlerinin ayrılması ile ilgili olarak bir takım önlemler de alınmaya çalışıldı. Anayasa’da zıtlığa neden olduğu için Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 2. Maddesi’nin birinci fıkrası ve 16. Maddesi ile ilgili olarak TBMM’de yapılan teklifte bazı milletvekilleri tarafından Cumhuriyet aleyhinde propaganda yapılma ihtimaline karşı İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından 5 Mayıs 1928’de bir bildiri yayımlandı. Bildiride şunlar ifade edilmekteydi:

“...teklifin mürteci ruhlu ve muhalif zihniyetli bedhahlar tarafından Cumhuriyet aleyhinde propaganda zemini ittihaz edilmesi varid görüldüğünden bu gibi propagandalara meydan verilmemesinin müteyakkız (hazırlıklı) bulunması ve muhitteki tesiratın enbası tamamen vilayete bildirilmiştir. Gelen cevaplar bu yolda henüz bir tesirat vaki ve meşhud değil ise de bazı vilayetler halkın hissiyat ve temayülâtı tasvipkar olduğunu ve maahaza bu babdaki propagandalara esasen meydan verilmeyeceği gibi bulunsa bile her türlü tesirden azade kalacağı ve bir kısım vilayetlerde işbu tadilatla halkın alakadar bulunmadığı bilinmektedir. Arzu malumat ederim efendim.” (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01011377-1).

1928 yılında yaşanan diğer önemli gelişme de Arap harflerinin kaldırılarak Latin alfabesinden uyarlanan Türk harflerinin kullanılmaya başlanmasıydı. Bu konudaki birtakım gelişmelerden sonra Mustafa Kemal Atatürk 1927 Haziranı’nda Milli Eğitim Bakanlığı’ndan Latin alfabesinin kabulü için hazırlık yapılmasını istedi. 28 Ağustos 1928’de 1353 sayılı yasa ile Latin alfabesi temelinde Türk alfabesi kabul edildi. Atatürk Dönemi’nde eğitim alanında laik bir yapının kurulmasını sağlayan bu yenilikler aynı zamanda Osmanlı bürokrasisinde önemli bir yere sahip olan ilmiye sınıfının da devlet yönetimindeki etkisini ortadan kaldırdı. Böylece dinin kullanılarak kurumlar üzerinde etkin olması engellendi (Tekeli, 1983, s. 658-661).

3.Yerli ve Yabancı Basında Türkiye'nin Din Politikası İle İlgili Yapılan Değerlendirmeler

Türkiye’de din alanında izlenen politika ve gerçekleştirilen yenilikler yabancı basına da yansdı. 11 Şubat 1929 tarihli İngiltere’nin en önemli gazetesi olan “*Daily Mail*” gazetesinde Percial Phillips imzasıyla yazılan “*Kemal Pasha Wakes Up The Priests*” adlı köşe yazısında; yabancı okulların lağvedilmesi, medrese ve tekkelerin kapatılması, Arap harflerinin kaldırılması ve diğer dini yenilikler ele alınan konular arasındaydı (Percival, 1929). Percival Phillips’in köşe yazısında Mustafa Kemal Paşa’nın gerçekleştirdiği din alanındaki inkılabın Türkiye için bir dönüm noktası ve “çığır açıcı” olduğu ifade edilmekteydi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye’yi modern çizgilerde yeniden inşa ettiği, buna karşı ciddi bir muhalefetin ortaya çıkmadığı, çıkması halinde bunun “dini vicdanların bir tepkisi” olacağı belirtilmekteydi. Gazi’nin dini reformları aşama aşama uygulanması gerektiğinin farkında olduğu, bu nedenle de Meclis’teki müzakerelerin aylarca devam ettiği, yürürlükte olanlardan daha “şiddetli” değişiklikler öneren İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından atanan bir komisyonun tavsiyelerinin reddedildiği de ifade edilmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01013142-11). Ayrıca Türkiye’de din alanında uygulanan politikanın daha önce uygulanmayan yeni reformları beraberinde getireceğini de ifade etmekteydi. P. Phillips yazısında düşünülen bu reformları şöyle sıralamaktaydı:

“...cami içlerinde ibadet ederken ve dini törenler sırasında müziğin kullanılması; camide ayakkabı giyememe yasağının kaldırılması; camilerde, namaz vakitlerinde, yere dağınık bir şekilde oturmak yerine, dış elbiselerin bırakılabileceği vestiyerlerin konulması; tiz bir sesle bağırarak yerine seslerin doğru çıkarılmasına yönelik imam ve vaizlerin yetiştirilmesi ve Muhammediliği (İslamiyet’i) dünyanın diğer büyük dinleri arasında daha yüksek bir seviyeye taşıyabilecek yetenekli ve entelektüel din adamlarının eğitilmesi” (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01013142-11).

Köşe yazısında Mustafa Kemal Paşa’nın dini alanda yaptığı yeniliklere de yer verilmekteydi. Bunlar; dini okulların kontrol altına alınması ve laik eğitim sistemine geçilmesi, halkın mucizevî ve şifa aradığı batıl inançlıların sığınakları olan “evliya” olarak adlandırılan kişilerin türbelerinin kapatılması, cami sayılarının azaltılması. Yazıda verilen bilgiye göre sadece İstanbul’da yaklaşık seksen cami kısa süre sonra satışa çıkarılacaktı. Bunların satışa çıkarılma nedeni ise gelen kişi sayısının az olması, ahşaptan yapıldıkları için kullanılacak durumda olmamaları ve tarihi bir değerinin olmamasıydı. Bunlar içerisinde en büyük olan Sultan Ahmed Camii’nin, elli ya da daha fazla eski kitap koleksiyonunu

barındıran bir halk kütüphanesine dönüştürülmesi ihtimalinin olduğu verilen bilgiler arasındaydı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01013142-11). Ancak bu da bir spekülasyondan ibaretti. Çünkü böyle bir durum söz konusu bile olmadı.

P. Phillips yeni Türkiye’de din alanında uygulanan yeni politikalar ve yapılan reformların dış politikaya da uygun olduğunu ifade etmekteydi. İngiltere’de dini alanda yapılan “reformasyon” ile Türkiye’deki arasında belirgin bir fark yoktu. Çünkü Türkiye’de birçok yenilik yapılmış ve İngiltere ile yapılacak karşılaştırma için Türkiye’nin dini alanda yeterli olduğu bir realiteydi. P. Phillips, Atatürk’ün sadece seçkin bir azınlığın erişebildiği tüm dini okulları ya da medreseleri kapatmadığını aynı zamanda bütün halk için eğitimi zorunlu hale getirdiğini belirtmekteydi. P. Phillips değerlendirmesinde geçmişteki Avrupa ile şimdiki Türkiye arasında da bir karşılaştırma yapmaktaydı. Buna göre XVI. Yüzyılda Avrupa’da günah çıkarıcı rahip sınıfı gibi Anadolu’da da halkın iyi niyetini kullanan ve hayatlarını idame eden “asalak” binlerce yetkisiz ve okuma yazma bilmeyen “Hoca” görünümü dolandırıcı vardı. Bunların hepsi yeni kurulan sistemde saf dışı edilmişti. Ayrıca usulüne uygun olarak eğitilmiş ve akredite edilmiş din görevlileri için de bir kayıt sisteminin kurulduğu ifade edilmekteydi. Din görevlileri belli standarda göre belirlenmiş elbiseler giyeceklerdi. Buna göre din görevlileri siyah cübbe üzerine etrafı beyaz sarıkla sarılmış kahverengi bir fesin olduğu bir elbise giymeleri zorunluydu (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01013142-11).

P. Phillips’e göre Mustafa Kemal Paşa’nın amacı dini ortaçağ atmosferinden çıkararak, dinde yeri olmayan hurafelerden de kurtarmaktı. Bu doğrultuda Anadolu’da her yerde türeyen tekke ve zaviyeler kapattı. Çünkü tekkeler, bilgisiz köylüler üzerinde bir etkiye neden olmaktaydı. Tekkelerin başında bulunanlar şeyh ve dervişlerdi. Bu kişiler sırf kendi çıkarları için tekke ve zaviyeleri kullanmaktaydı. Hükümet’in din alanında uyguladığı bu yeni politikaya karşı muhalif olan ve daha ileri giderek bunu fiiliyata dönüştüren bir dizi kesim de susturuldu. Böylece uygulanan politika dini olduğu kadar siyasi değeri de olan bir etkiyi ortaya çıkardı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01013142-11).

Atatürk Dönemi din politikalarını ele alan diğer bir yayım organı da ABD’nin önemli mecmuası olan “The New York Times Magazine” idi. 9 Mart 1930 tarihli sayısında “Kemal: Vivid Portrait Of A Dictator” başlıklı haber kesitinde Mustafa Kemal Paşa bir diktatör olarak nitelendirilmekteydi. Buna göre Atatürk Dönemi Napolyon dönemine benzetilmekte ve bu dönemde uygulanan program ile benzerlikler taşımaktaydı. Napolyon döneminde millî duygular daha etkin ve diğer ırklara karşı güvensiz bir bakış açısının hâkim olduğu ifade

edilmekte, aynı durumun Atatürk Dönemi'nde de söz konusu olduğu vurgulanmaktaydı. Ancak iki dönem karşılaştırıldığında tek farkın Atatürk'ün Napolyon'a göre "yarı hayalperest" olduğu iddiasıydı. Yazının verdiği bilgilere göre Atatürk din adamları, rahipler, halifeler ve gizemli tasavvufçulara karşı tutkulu rasyonel bir karaktere sahipti. Atatürk'ün Kuran-ı Kerim'i Türkçeye tercüme ettirmesinin amacı da bundan ileri geliyordu. Temel amaç halkın bu kitabı öğrenmesi ve "şeyh" ya da "hoca" olarak adlandırılan kesimin Kuran-ı Kerim'i bir geçim vasıtası olarak kullanmasının önüne geçilmesi idi (The New York Times Magazine, 1930).

Türkiye'de artık sınıf ayrımı ortadan kaldırılmıştı. Ayrıca yeni Anayasa Türk halkı tarafından da kabul edilmişti. Din alanında uygulanan politikalardan hoşnut olmayanlar nüfusun %9'unu oluşturan köylü kesim ile %10'unu oluşturan şeyh ve hoca kesimiydi. Köylüler aşar vergisinin de kaldırılması sonucu bu duruma büyük bir tepki göstermedi. Köylüleri yönlendiren şeyh ve hocalar ise belli politikalar neticesinde engellendi. Atatürk Dönemi uygulanan din politikaları sayesinde doğası gereği cesur ve bulunduğu ortama kolayca uyum sağlayabilen ve çok hızlı bir şekilde daha yüksek bir uygarlık düzeyine yükselme becerisine sahip olan Türk halkı ise bir çeşit kandil döneminden elektriğin kullanıldığı döneme geçmişti. Yazıda bunda etkili olan şeyin kılık kıyafet, alfabe vb. alanlarda yapılan inkılâplar olduğu vurgulanmaktaydı. Din alanında da en etkili kararın Halifeliğin kaldırılması olduğu belirtilmekteydi. Halifelik kurumu bir anda değil, aşama aşama kaldırılmıştı. Ayrıca bunları gerçekleştiren Atatürk'ün Fransız kültüründen etkilendiği ve dinin insanlar için var olma nedenini sorgulamaya başladığı da vurgulanmaktaydı (The New York Times Magazine, 1930).

Yabancı gazetelerdeki değerlendirmeler dışında Mustafa Kemal Atatürk'e dışarıdan din konusu hakkında gönderilen mektuplar ve sorular da vardı. Bunlardan birini de 17 Nisan 1931'de ABD'den Hyman Goldman adındaki bir şahıs göndermişti. Goldman mektubunda Gazi'ye üç soru yöneltiyordu. Bunlardan ilki "Kadim ceddinizin dinî kanunları ile evamir-i diniyesi ve şimdiki dinî kanunlar ve evamir nedir?" sorusuydu. Bu soru aslında Osmanlı Devleti'nde uygulanan din politikası ile Cumhuriyet Dönemi uygulanan dini politika arasında farkın ne olduğu ile ilgiliydi. Goldman'ın ikinci sorusu "İnandığınız Tanrı'nın başlıca emirleri nedir?" idi. Bu sorunun cevabı da Kuran-ı Kerim'in Türkçeye tercümesi ve tefsiri neticesinde verilmişti. Üçüncü soru ise "Bu emirleri nasıl aldınız?" idi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01011843-1). Bu üç soru gerek amaçları yönünden gerek o dönem uygulanan dini politikanın dışarıda ne kadar dikkatlice takip edildiğini göstermesi

bakımından önemliydi. Din alanında yapılan yenilikler sadece İslam ülkelerini şaşırtmamış aynı zaman da yabancı ülkelerde de şaşkınlığa neden olmuştu. Bu mektup da gösterilen tepkinin önemli bir sonucuydu.

3.1. İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi ve Basına Yansıyanlar

İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi meselesi sadece Cumhuriyet Dönemi'nde ele alınan konulardan biri değildi, aynı zamanda daha önce yani Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde de dile getirilmişti. Ancak Cumhuriyet Dönemi'nde bu konu daha da irdelendi. Çünkü bu dönemde Türk halkının çağdaşlaşma yolundaki adımları ilk olarak yeni bir tarih anlayışıyla orta koyulmaya çalışıldı. Bu durum sadece tarih alanında öze dönüşle değil, aynı zamanda dil alanında da gerçekleştirilmeliydi. Milli tarih bilinci milli bir din bilincini de zorunlu hale getirmekteydi.

Mustafa Kemal Atatürk'ün amacı Türkçeyi din alanında etkin hale getirmektir. Çünkü kendisi Arapça bilmeyen bir kişi ibadet ederken Allah'a ne dediğini bilemezdi. Bu durum karşısında Türk milleti de ibadet ederken ne yaptığını bilemeyecek ve ne dediğini de anlamayacaktı (Çora, 2021, s. 31). 30 Kasım 1929'da Mustafa Kemal Atatürk'ün "Vossische Zeitung" gazetesi muhabirine verdiği demeçte de bu durum vurgulanmaktaydı. Atatürk demecinde şu cümleleri ifade ediyordu:

"Ahiren Kur'an'ın tercüme edilmesini emrettim. Bu da ilk defa Türkçeye tercüme ediliyor. Muhammed'in hayatına ait bir kitabın [Sahih-i Buhari'nin] tercüme edilmesi için de emir verdim. Halk, tekerrür etmekte bulunan bir şey mevcut olduğunu ve din ricalinin derdinin, ancak kendi karınlarını doyurup, başka bir işleri olmadığını bilsinler" (Uluğ, 1973, s. 89).

1929'da Atatürk'ün verdiği demeç Kuran-ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesiyle ilgili gelişmelerin daha önceki tarihlerde başlanıldığının bir ifadesiydi. Bu da din alanında önemli bir adımdı. Türk halkı artık kutsal kitabı Türkçe okuyabilecek ve anlayabilecekti. Bu gelişme Kuran-ı Kerim'in ibadet yaparken Türkçe olarak okunması konusundaki ilk somut uygulamayı beraberinde getirdi. Bu doğrultuda 22 Ocak 1932'de İstanbul Yerebatan Camii'nde ilk kez Türkçe Kuran Hafız Yaşar (Okur) Bey tarafından okundu. Hafız Yaşar Bey, Yasin Suresi'ni önce Arapça sonra da Türkçe olarak okudu. 23 Ocak 1932'de ise Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği doğrultusunda dokuz tanınmış hafız Dolmabahçe Sarayı'nda bir araya gelerek Türkçe ezan ve hutbe ile ilgili Türkçeleştirme çalışmalarına başladı. Bundan sekiz gün sonra da ilk Türkçe ezan Hafız Rıfat Bey tarafından Fatih Camii'nde okunacaktı (Güngör, 2007, s. 27).

Hafızlardan oluşturulan bir komisyon ile 24 Ocak 1932’de İstanbul camilerinde ilk kez Türkçe Kur’an okunmaya başlandı. Bu durum Türk toplumu için bir ilkti. Bu uygulama sadece İstanbul ile sınırlı kalmadı. Anadolu’nun birçok camisinde de uygulanmaya başlandı. Türkçe Kuran-ı Kerim okuyacak hafız bir gün önceden gazetelerde halka duyuruluyordu. Halk Türkçe Kuran’ın okunacağı camiye giderek camiyi önceden dolduruyordu. Bunlarla ilgili birer gelişmede 27 Ocak 1932’de Süleymaniye Cami ve 29 Ocak’ta da Sultanahmet Camii’nde gerçekleştirilen Türkçe Kuran’ın okunması ile yaşandı. Sultanahmet Camii’nde Türkçe Kuran sekiz hafız tarafından okundu (Milliyet, 1932). Türkçe Kuran uygulamasına geçişle birlikte ezanın Türkçe okunmasına da geçildi. Önce Türkçe ezan ile ilgili sözler belirlendi. Sonra da bunun bestelenerek okunmasına karar verildi. Bununla ilgili ilk haber 30 Ocak 1932’de halk ile paylaşıldı. Aynı gün ikindi namazından önce ezanın Türkçe okunacağı haberi halka duyuruldu. İstanbul Fatih Camii önüne gelen halka önce Arapça ezan sonra da Türkçesi okundu. Böylece ilk Türkçe ezan Ramazan ayında denenmiş oldu. “Cumhuriyet” gazetesinde yer alan “Bugün Fatih Camiinde İkinci Ezanı Türkçe okunacak” başlıklı haberde halkın sabah saat 09.00’den itibaren camiye geldikleri ve “hınca hınç” camiyi doldurdukları belirtilmekteydi. Bunların arasında gayrimüslimler de vardı. Bu yenilik şimdiye kadar din alanında yapılmış “muazzam bir inkılâp” olarak değerlendirilmekteydi (Cumhuriyet, 1932a). Türkçe ezan ve Kuran okuma uygulaması sonraki aylarda da devam etti. 3 Şubat 1932’de Ayasofya camiinde önce bir mevlit düzenlendi. Sonra da Türkçe Kur’an okundu. Haberle ilgili ayrıntılar “Cumhuriyet” gazetesinde şöyle verilmekteydi:

“Dün gece Ayasofya Camii şimdiye kadar tarihin kaydetmediği emsalsiz dini tezahürata sahne oldu. Ayasofya’da 40 bin kişi vardı. Camiye sığamayan 30 bin kişilik bir halk kütlesi meydanları doldurmuştu. Namaz kılınırken secde edilemiyordu. Türkçe tekbir halkı ağlatıyor, âmin sadaları asümana yükseliyordu...” (Cumhuriyet, 1932b).

3 Şubat 1932 tarihinin Kadir Gecesi’ne denk gelmesi de bugüne ayrı bir önem katıyordu. Türkçe Kuran-ı Kerim’den sonra Türkiye Cumhuriyeti için de dua edilerek Türkçe tekbirler getirildi. Program İstanbul dışında da halkın dinleyebilmesi amacıyla canlı yayın olarak radyodan paylaşıldı. Atatürk’ün isteği doğrultusunda düzenlenen bu dini tören ertesi gün gazetelerde de yayımlandı. Basın, bu durum karşısında halkın olumlu tepkiler verdiğini belirtmekteydi (Cumhuriyet, 1932b). Aynı gün Ayasofya minaresinden Türkçe ezan da duyuldu. Ayasofya’da okunan Türkçe Kuran ve mevlitten sonra hafızlar tarafından hep birden Türkçe ezan da okundu. Bu yenilik de Türkçe Kuran’dan sonra halk tarafından büyük bir ilgi ve beğeni ile karşılandı (Vakit, 1932).

“Cumhuriyet” gazetesinde 4 Şubat 1932’de Yunus Nadi tarafından yazılan “Çok Ruhani Bir Kadir Gecesi” başlıklı köşe yazısında Türkçe Kur’an uygulamasının halk tarafından olumlu karşılandığı şu cümlelerle belirtilmekteydi:

“Dün gece Ayasofya Camii ’nde toplanan elli bine yakın kadın, erkek, Türk Müslümanlar, on üç asırdan beri ilk defa olarak Tanrılarını kendi lisanları ile ibadet ettiler. Kalplerinden, vicdanlarından kopan en samimi, en sıcak muhabbet ve an’aneleriyle Tanrılarından mağfiret dilediler... Bu memleket Arap memleketi ve bu millet Arap milleti olmadığına göre bu manasız bidat ilânihaye böyle devam edip gidemezdi. Milli harsta elbette içtimai tesiri olan dinin er geç öz dilimizde terennüm edilmesi lazımdı. Bu Ramazan bittabi dini hiçbir mana olmayarak işte memleketimizde bu sayhaya teveccüh eden ilk adımlar atılmış oldu. Asırlar sonra dün gece Türkler ilk defa olarak yeniden kendi dillerinde bir Kadir gecesi ihya etmekle şüphesiz her zamandan ziyade bahtiyar oldular” (Cumhuriyet, 1932b).

Konuyla ilgili olarak Kandıra Belediye Başkanı Tefik (Kandır) Bey tarafından 4 Şubat’ta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’e bir telgraf gönderildi. Telgrafta İstanbul Ayasofya Camii’nde Türkçe kuran ezan uygulamasından ve bunun radyo ile aktarılmasından halkın memnun kaldığı, kadın ve erkek herkesin Türkçe kuranı iştiyakla dinledikleri ifade ediliyordu. Ayrıca dinleyicilerin okunan Türkçe Kuran-ı Kerim’i çok beğendikleri ve vicdanen buna ihtiyaç duydukları da belirtilmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01019801-1).

Türkçe kuran ve ezan uygulamasına geçiş sadece Türk basınında değerlendirilmedi. Aynı zamanda yabancı basında da dikkatle takip ediliyordu. 5 Şubat 1932 tarihli “Diplomasi Paris” gazetesinde yayımlanan bir yazıda Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucularının siyasi ve sosyal hiçbir yenilikten korkmadıkları, bu yeniliklerin batılılaşma yolunda atılan adımlar olduğu, Cumhuriyet’in kurucusunun Türkiye’de tam laikliği din dahil her alanda uyguladığı ve dini alanda ele geçen fırsatların değerlendirildiği vurgulanmaktaydı. Ayrıca Kuran-ı Kerim’in ve duaların Türkçe okunmasının Türkiye’de bulunan ruhani din görevlileri tarafından da desteklendiği, bu uygulamaya Ramazan ayında başlanmasının dikkat çekici olduğu ve halk tarafından Türkçe ibadetin olumlu karşılandığı da belirtilmekteydi. Yazıda yıllarca camiden uzak kalan cemaatin şimdi camileri doldurdukları da verilen bilgiler arasındaydı. Ayasofya’daki Kadir gecesi programı hakkında bilgi verilen haber yazısında programa 30 bin kişinin katıldığı, 25 Hafız tarafından mevlit ve Türkçe ezan okunduğu böylece halkın ilk defa okunanların anlamına vakıf olduğu ifade edilmekteydi. Ayrıca Kuran’ın geçmişi hakkında da kısaca okuyucuya bilgi verilmekteydi. Buna göre Kuran son

Peygamber Hz. Muhammed'e Cebrail tarafından vahiy yolu ile getirildiği, Arapça indirildiği, metin içerisinde hiçbir değişiklik yapılamayacağı, Arap edebiyatının bir şaheseri olduğu, manasını anlamak için Kuran'ın tercümesi dışından Arapçayı öğrenerek okumanın daha sağlıklı olacağı ifade edilmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01019802-3,4,5,6).

"Diplomasi Paris" gazetesinde yayımlanan haber yazısının sonunda Türkçe ibadet uygulaması ile ilk Protestan ıslahatı sırasında Latince dua yerine Protestanların Fransızca'yı, Martin Luther'in de Almancayı tercih etmesinin birbirine benzer olduğu belirtilmekteydi. İbadette Türkçe uygulamasına geçilmesinde etkili olanlar ise Türkiye'deki dini alanda etkin ve nüfuzu olan kişilerdi. Ancak bunda halkın da eğilimi göz ardı edilemezdi. Ayrıca Atatürk'ün geçmişte laiklik adına yaptıklarıyla şuan ki yaptıklarının birbirinin zıttı olduğu ve bunların nedenlerinin ne olduğu okuyucuya sunulmaktaydı. Bu nedenlerin başında Atatürk tarafından uygulanan milliyetçilik düşüncesi geliyordu. Bu düşünce devletin ve toplumun her bölümüne uygulanmaya başlanmıştı. Halk da bu durumu isteyerek desteklemişti. Çünkü halk yalnız kendisinin markasını taşıyan bir dine sahip olmaktan da memnun olacaktı. Atatürk tarafından uygulatılmaya başlanan ve dinin Türkleştirilmesi olarak adlandırılan bu yenilik o sırada Kudüs'te açılan İslam Kongresi'ne karşı da bir cevap niteliğindediydi. Bununla Atatürk'ün yapmak istedikleri sıralanıyordu. Buna göre; kendisi yeni Cumhuriyet'in niteliğini Arap ülkelerine anlatmak istemekteydi. Ayrıca Türkler ile Arap Müslümanlar arasında artık ortak bir bağlılığın kalmadığı da ortadaydı. Kudüs'te yapılan kongre aracılığıyla bilim düşmanlığı yapmaya çalışıldığı, yayılma için dini araç olarak kullananların propagandası olduğu ve buna karşın Atatürk'ün Türkçe ibadet uygulamasına geçilmesini istediği verilen bilgiler arasındaydı. Türkçe ibadet uygulaması aynı zamanda Halifelik düşüncesinin gizli destekçilerine de bir cevaptı. Türkiye'de halkın hepsinin birden istediği yenileşmek ve Avrupalılaşmak yapılan uygulamaların bir nedeniydi. Gazetede Kuran'ın Türkçeye çevrilmesinin Arap ülkeleri ile Türkiye arasında bir engel olacağı da yapılan eleştirilerdendi. Ayrıca yazıda bu uygulamaların yapılma amacının Türkiye'de yaşanan ekonomik bunalımı halka unutturmak olduğu vurgulanmaktaydı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01019802-7).

31 Mart 1932 tarihli "La Tribune Républicaine" gazetesinde Andre Aleksandr tarafından yazılan dini ibadetlerde Türkçenin kullanılması hakkındaki "İstanbul Mektubu" başlıklı köşe yazısında 1927'den itibaren Türkiye'de birçok alanda yenilik faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütüldüğü ifade edilmekteydi. Buna göre; Türkiye'de öncelikle İslam dini ile ilgili bazı değişikliklerin yapıldığını ve politikaların izlendiğini söylemek gerekiyordu. Bunların

başlıcaları medeni kanunun kabulü ile kadın hürriyetinin sağlanması ve Latin harflerinin kabulü idi. Özellikle de yeni harfler Türk yazısının gençleşmesini sağlamıştı. Ancak bundan sonra yapılması zorunlu olan bir şey daha vardı. Bu yapılamamıştı; çünkü iktidar dini işlere müdahale etmeye cesaret edememişti ya da istememişti. Yazar bu kadar inkılâbın gerçekleştirilmesinde ıslahatçı Kemalistlerden övgü ile bahsetmekteydi. Çünkü bunları kısa sürede gerçekleştirme düşüncesi önceki dönemlerde de düşünülmüş; ancak sadece düşünce seviyesinde kalmıştı. Bunu gerçekleştirmek “cesur ve müceddit” Kemalistlere nasip olmuştu. Diğer taraftan tarikat sistemine de son verilmiş, mensupları dağıtılmış tekke ve zaviyeler ise sonsuza kadar kapatılmıştı. Ancak tek bir şey kalmıştı. O da eskiden beri kullanılan Arap dili ile ibadet etme ve merasim düzenleme anlayışına yapılacak yenilik idi. Bunun da gerçekleştirilmesi yapılan inkılâpların bir neticesi olacaktı. Buna dokunulmamıştı. Devletin yapmadığı bu ıslahat, şahsi teşebbüslere neden olmuştu. Yazar bu ıslahatı gerçekleştirmenin büyük bir inkılâp olacağını belirtmekteydi. Türk halkının Latin harflerinin kabulü ve Kuran’ın Türkçeye çevrilmesi karşısındaki olumlu tavrı Türkçe ibadet etmenin de önünü açmıştı. Hz. Muhammed döneminden itibaren Ramazan’da gerçekleştirilen merasimlerde ve dini etkinliklerde Arapça ile ibadet edilmekteydi. Dualar Arapça idi. Bu durum Gazi dönemiyle birlikte değişmişti. Çünkü ilk kez İstanbul’daki camilerde, -Katolikler için nasıl Latince değerliyse, Müslümanlar nezdinde de kutsal bir lisan olarak kabul edilen Arapça o kadar değerliydi- Türkçe ibadet edilmeye başlanmıştı. Bu yenilik halk tarafından olumlu olarak karşılanmış ve Türklerin okuduklarını anlamaları sağlandığı için takdir edilmişti (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01012587-2).

Andre Aleksandr Türkiye’de bazı sözde İslam ulemasının da Türkçe ibadete geçilmesinden gücenmiş olduklarını -çünkü kendilerine danışılmadığını- ve bu durumdan hiç de memnun olmadıklarını belirtmekteydi. Ancak ulema sınıfının Arapçayı bilmedikleri ve Kuran-ı Kerim surelerini gayri ihtiyari ezberden okudukları için bu memnuniyetsizlikten vazgeçtikleri de bir gerçektir. Bir kısım “softa” ve “şeyh” olarak adlandırılan ve toplumu istedikleri gibi kullanan yobazlar ise Türkçe ibadet uygulamasının başlatılmasıyla birlikte toplum üzerindeki nüfuzlarını kaybetmekten korktukları için seslerini yükseltmemekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01012587-2). Diğer önemli bir konu ise camilere gelenlerin sayısındaki artışı. Arapça ibadet edilen camilerdeki insan sayısına nazaran, Türkçe ibadet uygulamasının başlamasıyla birlikte bu sayı iki katına çıkmıştı. Ayasofya camiinde yapılan Kadir gecesi etkinliğindeki kalabalık belki de sadece İstanbul’un fethinin ilk dönemlerinde görülebiliyordu. Türkçe ibadet uygulaması camilere sadece Türk Müslümanların değil, aynı

zaman da gayrimüslim vatandaşın da gelip dinlemesine vesile olmaktadır. Kalabalığın fazla olmasına karşı Ayasofya'daki mevlit tam bir sükûn içerisinde tamamlanmıştı. Yazı bütün İstanbul camilerinde Türkçe ezan ve ibadet uygulamasının başlatıldığı, defin sonrası ölüye telkin verme işleminin de Türkçe olarak gerçekleştirileceği ve Türkçe ibadete geçiş ile birlikte Türklerin dini ibadetlerini yapan diğer milletlerden daha ileri görüneceği vurgulanarak sonlandırılmaktaydı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01012587-2).

“La Tribune Républicaine” gazetesi gibi Londra’da yayımlanan “İslamic Review” mecmuasının 18 Eylül 1932 tarihli nüshasında çıkan “Yolların dönüm noktasında Türkiye” başlıklı köşe yazısında şu eleştiri de bulunulmaktaydı: “Türkiye yolların dönüm noktasında birkaç sene geride durdu ve nihayet hurafe ile dolu alestiki olmayan muayyen ve mahdut ve mahsur bir İslamlık ile sade ve saf ve her zaman ve her yer için muvafık olan bir İslamlıktan birini tercih etmesi lazım geliyordu. O, bu hususta kararını verdi ve zarı da attı. Bugün Türkiye kendisini taassupla örülmüş mezheplerden, kanaatlerden ve ihtiyatlardan kurtarmış, milli izzeti nefsinin, milli gururun, milli kudretin açtığı yolu takibe başlamıştır. Bu yol aynı zamanda İslam izzeti nefsinin, İslam gururunun, İslam kudretinin gösterdiği yol mudur? Türkiye, İslam dünyasına eski İslamiyet günlerini iade edecek midir? Türkiye İslamiyet’in eski zaman ile kararan eski devirlerdeki güzelliğini ve parlaklığını yeniden yaratacak mıdır? Erkekleri bir Antar, bir Hamza veya bir Ali yetiştirecek midir? Kadınları bir Fahrünisa, bir Ümmül Fazl meydana getirecek midir? Fakat bu cevaplar ne olursa olsun çocukluğunda bile memleketinin feci ve acıklı hali ile muzdarip olan ve bir İran mutasavvıfının derin bir arzu ile söylediği şiirin medlulunu: Ey aşk eğer seninle ben, kader ile birleşerek kâinatın bu magnum ahvalini baştan aşağıya değiştirmek imkânını elde etseydik, onu parçalayıp yoğurduktan sonra kendi kalbimizin arzularına daha yakın bir şeyler sokmayacak mıydık?” Mecid” imzası ile yazılan bu köşe yazısında anlatılmak istenen Atatürk’ün din adına yapmış olduğu bir takım inkılâpların onun şahsi arzularından çıkan istekler neticesinde yapılmış olduğu görüşüydü. Bu yazıya göre Türkçe ibadet Atatürk’ün kendi arzularına göre belirlenmişti. Okuyuculara şöyle bir soru da yöneltilmekteydi: “O zaman Gazi’nin kalbinden çıkan arzuların hareketle Türkiye’de din alanında yapılan yenilikler, diğer İslam coğrafyalarındaki Müslümanların arzularından doğan Türkiye imajını karşılayabilecek miydi?” Yazara göre bu sorunun cevabını vermek kolaydı; ancak Atatürk’ün arkasında milletin olduğu da bir gerçektir” (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01012631-4).

4. Türkçe İbadet Uygulamasına Yönelik Verilen “İrticai” Tepkiler

İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi ile dış politikada laik bir devlet görünümü sergilendi. Artık din ve devlet işleri tamamen ayrı yürütülmekteydi. Çünkü Laiklik ilkesi demokrasi ve insan haklarının bir güvencesi idi. Bu durum özellikle de din alanında ve gündelik yaşamda daha çok görülecekti. Nitekim bu doğrultuda yapılan diğer bir uygulama da dini bayramlarda etkinlik yapılmayacağına dair karardı. Atatürk Dönemi’nde birçok İslami cemiyet bu konuyla ilgili Bakanlıktan bilgi istemekteydi. Bu cemiyetlerden biri de Hint okyanusunda yer alan Seylan adasındaki İslam Misyonerliği Cemiyeti idi. Bu cemiyet genel sekreterliği aracılığıyla Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği’ne bir mektup göndermişti. Buna Sekreterlik aracılığıyla 21 Aralık 1932’de verilen cevapta dini merasimlerin artık kutlanmayacağı; çünkü Türkiye’nin laik bir devlet olduğu ve bu kutsal gecenin bundan böyle “Milli Egemenlik Bayramı” adıyla kutlanacağı şu cümlelerle ifade edilmekteydi:

“Türkiye Devleti Laik bir Cumhuriyet olduğundan dinî günlerde resmi merasim yoktur. Ancak Türkiye’de Saltanatın Millet uhdesinde istikrarını ve Hâkimiyet-i Milliye’nin teessüsünü suret-i kat’iyede tespit eyliyen karar; Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Peygamberin doğduğu güne tesadüf eden 12 Rabiülevvel günü kabul edildiğinden adı geçen gün ve gece Hâkimiyet-i Milliye Bayramı addolunmuştur” (12 Rebû’l-Evvel Gecesiyle Gününün Millî Bayram Addine Dâir Kânun, 1923; Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01011377-1).

Türkiye’de ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi ve dini törenlerin milli bayram olarak kutlanmaya başlanması milli devlet olma yolunda uygulanan politikanın dini alandaki tezahürleriydi. Bu uygulamaların 1933’ten itibaren bazı olumsuz sonuçları da ortaya çıkmaya başladı. Türkçe ezan uygulaması İstanbul’da büyük bir tepki ile karşılanmamıştı; ancak uygulamanın Anadolu’nun kırsal bölgelerinde ve büyük illerinde uygulanmaya başlanmasıyla birlikte bu durum bazı kişilerce kullanılarak irticai bir harekete dönüştürülmeye çalışıldı. Bu olayların ilk görüldüğü yer de Bursa idi. 1 Şubat 1933 yılında başlarında Kazan Türklerinden birisinin bulunduğu bir kısım grup, vilayete kadar yürüyerek ezanın Arapça okunmasını istedi. Duruma zamanında müdahale edilemediği için Müftü Nurettin Bey görevinden alındı. Bu hareket sonrası birçok kişi de gözaltına alındı (Manaz, 2010, s. 276).

Bursa’da yaşanan hadise kısa sürede bastırıldı; ancak diğer illere de yayıldı. Türkçe ezan aleyhinde yaşanan olaylardan sonra aynı doğrultuda başka şehirlerde de irticai olaylar ortaya çıkmaya başladı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi,01019809-2; Dikici, 2006, s. 88). Bunlarla ilgili hükümet tarafından bazı tedbirler alındı ve olaylara karışanların Bursa’ya getirilmesi ve

burada kurulan mahkemede yargılanmalarının yerinde olacağına dair İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey tarafından 12 Şubat 1932'de Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza (Soyak) Bey'e bir yazı gönderdi. Yazıda; diğer illerde irtica olaylarına neden olanların özellikle de vaiz ve imamlar oldukları, sicili temiz olan ilmiye mensubu kişilerin buna dahil edilmeyeceği şu cümlelerle belirtilmekteydi: “Memleketimizde dini tahrik aleti olarak kullanılmak suretiyle zaman zaman hadiseler çıkarmak isteyen bazı mürtecilerin bu hareketlerine vaiz ve imamların alet oldukları ve tahrikâtın ekseriyetle vaizler, imamlar ve hatipler tarafından yapılmakta olduğu anlaşıldığından ilmiye mensuplarının, temiz sicilli ve irtica ile hiç bir alâkası olmayan zevattan intihap olunmaları için icap edenlere tebligat icra buyrulması yüksek Başvekâlete arz olunmuştur” (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01019811-7). İçişleri Bakanı Şükrü Bey'in yazdığı bu yazının diğer önemli konusu da Bursa'daki olayı takip eden ve Türkçe ezan aleyhinde diğer bir kaç ilde yapılan “mahiyetleri muntazaman arz edilen irticaî mahiyetteki” bu olayları düzenleyen sanıkların mahkemelerinin Bursa'daki sanıklarla birlikte aynı mahkemede görülmesi kararıydı. Bundaki amaç Cumhuriyet rejiminin emniyeti ve adaletin eşit bir şekilde uygulanması idi. Şükrü Bey “irticaî tahrikât” yapan kişilerin mahkemelerinin birleştirilmesi için Başbakanlığa ve Adalet Bakanlığı'na da birer yazı yazıldığını ifade etmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01019811-7). Bu tedbirler Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde çıkarılan diğer irticai olaylara neden olan herkese uygulanacaktı.

Türkçe ibadet uygulamasına yönelik irticai olaylarla ilgili haberler diğer ülkelerde özellikle de İslam bölgelerinde işlendi. Halep'te çıkarılan “El Ahali” gazetesindeki bir haberde Mustafa Kemal Atatürk'ün olaylarla ilgili yaptığı konuşmaya da yer verilmekteydi. “Gazi Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da nutuk irat ediyor” başlıklı yazıda Atatürk'ün İstanbul'a döndükten sonra Türk Ocağı'nda bir konuşma yaptığı ve konuşmasında özellikle de Türkçe ezan uygulamasından dolayı Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşanan irticai olaylara dikkat çektiği vurgulanıyordu. Kendisi bu olayların şeyh ve âlim sıfatlı kişilerin namazın ve ezanın Türkçe olarak yapılmasına karşı oldukları için çıkartıldığını belirtmekteydi. Atatürk dinin siyasete alet edildiğini ve bunun olumsuz sonuçlarının yüzlerce yıldır Türk milletine ödetildiğini vurgulamaktaydı. Ancak o günlerin artık geride kaldığını; çünkü Cumhuriyet yönetiminin özellikle de bu tip mürşit görünümü kimselere haddini bildirdiğini ve dinin siyasetten ayırt edildiğini ifade etmekteydi. Cumhuriyet Hükümet'i İslamiyet'i bazı bidat ve hurafelerden temizleyerek, şeyhlerin dini iktidarlarını ve siyaseti kendi çıkarları için kullanmalarını engellemiştir. Bu da onların istedikleri hayatı

yaşayamamalarına neden olmuştu. Ezan ve namazın Türkçe olmasına karşı olanların fikirlerinin “kirli” olduğunu ifade eden Atatürk, bu sahtekârların Türk milletinden de destek bulamayacaklarını ve bunların her türlü faaliyetlerinin engelleneceğini şu cümleleriyle belirtmekteydi: “...Ben bu cahillerin hareketlerine nihayet verdireceğim. Çünkü siyaset başka din başkadır. Bu iki şeyin tekrar birleşmesi için yapılacak her hangi bir hareketin cezası pek çetin olacaktır” (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01012172-1).

Mustafa Kemal Atatürk yaşanan olaylar karşısında geri adım atılmaması gerektiğini her konuşmasında vurgulamaktaydı. 15 Şubat 1933’te Başbakan İsmet (İnönü) Bey’e gönderdiği yazıda şunları ifade ediyordu:

“Zati Devletimiz ile hem fikir olarak her şeyden evvel memlekette her ne sebep ve suretle olursa olsun anarşiye yol açanların önüne geçmek ve bu gibilere Cumhuriyet hükümetinin kudretini göstermek çok lüzumlu olduğu kanaatindeyim. Herhalde hükümetin idari ve adli makamları bu noktada müessir faaliyet ve icraat göstermelidir.” (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01019814-32).

Atatürk, İsmet Bey’e gönderdiği yazıda irticai faaliyette bulunanlara karşı bazı tedbirlerin alınmasını istemekteydi. Ancak yapılacak tatbikatlar gençlik üzerinde ters tepkilere neden olmamalıydı. Özellikle de gençlerin inkılâba bakışını olumsuz etkileyecek her türlü olaya karşı tedbirler alınmalı, dikkat edilmeli ve onların inkılâpçı duyguları asla kırılmamalıydı. Gençler cahil ve mürteci kimselere himaye olmuşlar düşüncesiyle değerlendirilmemeliydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01019814-33). Atatürk’e göre bu gibi durumlar karşısında “ilmi ve insani vaaz ve nasihat vermekten aciz” kimseler Türk heyet-i içtimaiyelerinde nasihat verici vazifelere getirilmemeliydi. Bu tedbir Diyanet İşleri Başkanı tarafından da uygulanmaya konulmalıydı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi,01019814-34). Gençlerin irticai olaylara katılmasının onların doğru düşünmemesinden dolayı olduğunu vurgulayan Atatürk, gençlerin suçunun olmadığını söylemenin doğru olacağını da belirtmekteydi. Teşkilat içerisinde yer alan herkesin diğer vatandaşlardan daha çok devlet otoritesine riayet etmelerini vurgulayan Atatürk, Bursa olayı ve diğer şehirlerde yaşanan olayların da gerekli müdahalelerin yapılması sonucu önleneceğini vurgulamaktaydı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01019814-35). Nitekim alınan tedbirler neticesinde Anadolu’nun bazı yerlerinde çıkarılan olaylar kısa sürede önlendi.

5. Din Görevlilerinin Kıyafetinde ve Tatil Günlerinde Yapılan Değişiklik

Atatürk Dönemi’nde sosyal alanda yapılan en önemli inkılâplardan biri de kılık-kıyafet inkılâbıdır. Bununla ilgili düzenlemelerin ilki TBMM’de 25 Kasım 1925’te kabul edildi. 671

No’lu “Şapka İktisası Hakkında Kanun” ile Meclis üyeleri ve devlet memurlarına başlık olarak şapka giymesi zorunluluğu getirildi (Güven, 2016, s. 488). Buna göre din adamları dışındakiler cübbe ve sarık kullanamayacaklardı. Resmî Gazete’de 28 Kasım 1925 tarihinde kanun ilan edildi (Resmi Gazete, 1925). Kıyafetle ilgili kabul edilen ikinci kanun ise 3 Aralık 1934 yılında din görevlilerinin kıyafetlerine ilişkin yapıldı. 2596 sayılı “Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun” TBMM’de kabul edildi. Kanunun 1. Maddesi’nde dini ve mezhebi ne olursa olsun “ruhanilerin” yani din görevlilerinin cami, havra ve kilise gibi mabed yerleri dışında “ruhanî kisve” giymeleri yasaklanmaktaydı. Gerekli görüldüğü takdirde bazı izinler hükümet tarafından verilebilirdi (Koçak, 2011, s. 52). Kanunun gerekçesi; Cumhuriyet Türkiye’inde yaşayan herkesin eşit olmasını sağlamaktı. Ayrıca vicdan özgürlüğü de ana etkendi. Diğer bir gerekçe de Türkiye’deki herkesin din hürriyeti ile ilgili yapılacak düzenlemelerde devlet düzeninin gereklerine uymasını sağlamak ve herhangi bir kimseye ayrıcalık vermemek vardı (TBMMZC, Devre: IV, Cilt: 25, İçtima: 4, 77, 1934).

Atatürk’ün dini alanda kıyafet ile ilgili yapılan inkılâplarda iki temel esası kabul ettiği görülmektedir. Bunlardan biri dini alanda yetkisi olmayan kişilerin görevli olan kişilerle aynı kıyafeti taşımalarında oluşacak kargaşa ve halkın kötü niyetli kişiler tarafından daha kolay yönlendirilebilmesiydi. Diğer ise hem bilimsel hem de evrenseldi. Buna göre medeni kıyafet giyilmesi Türk milletinin diğer batılı toplumlar karşısında gülünç duruma düşmesini engelleyecekti. Bu konuda kendisi şunu ifade etmiştir: “Başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket, daha alt tarafını göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medeni bir insan bu tuhaf kıyafeti giyip dünyayı kendine güldürür mü?” (Güventürk, 1963, s. 247; Mango, 2000, s. 420). Mustafa Kemal Atatürk’ün dini ve sosyal alanda yaptığı inkılâplar öncelikle yakınlığı nedeniyle birçok Arap ülkesine ilham olmuş ve bu ülkelerdeki yöneticiler için örnek teşkil ediyordu. Yafa’da çıkan “El-Cemiatü’l-İslamiye” adlı gazetede bu konuyla ilgili bir köşe yazısı yayımlandı. Fransız bir muhabir tarafından yayımlanan 17 Mayıs 1934 tarihli “Ben Napolyon değilim, Ben Mustafa Kemal’im” başlıklı köşe yazısında şunlar ifade edilmekteydi: “Gazi Mustafa Kemal’in tesettür aleyhine vaki olan hareketine başlarken onun bu husustaki propagandası birçok protestolara ve camilerde bazı hocaların şiddetli hücumlarına maruz kalmıştı. Mustafa Kemal ise kâh kuvvetle ve kâh hasmını ikna etmek suretile vaki olan bu hücumlara mukavemet ediyordu. Hatta Gazi’nin bir gün hastanelerin birine vaki olan ziyareti esnasında hastaların bazılarının tesettür aleyhine yapılan propagandadan hoşnutsuzluklarını hissetmişti. Mütebessim bir çehre ile kendilerine şöyle demişti: Bundan ne için müteessir oluyorsunuz?

Nezih olan adamın yüzünü örtmeyeceği benimle aynı fikirde değil misiniz? Türk milletinin yüzünü açarak ve başını yükselterek hakikati görmek zamanı gelmedi mi?” Gazi’nin bu sözü üzerine hastalardan birisi, “Gazi Hz yüz açmak rezaleti çoğaltır” demiş, buna karşılık Atatürk ise şu cevabı vermişti: "Tesettür kadını fena yola gitmekten men eder mi zannediyorsun? Böyle bir kanaatte bulunuyor isen çok yanılıyorsun ve şu halde hayattan bir şey bilmiyorsun” (Cumhurbaşkanlığı Arşivi,01012026-246). Yazıda kılık-kıyafet inkılâbı ile ilgili bilgilere de yer verilmekteydi.

Atatürk Dönemi’nin önemli yeniliklerinden biri de haftalık tatil günlerinin değiştirilmesidir. Buna göre haftalık tatil günü muasır ülkelerdeki gibi Pazar günü olacaktır. 1935 tarihli ve 2739 maddeli “Milli Bayram ve Genel Tatiller Kanunu Hakkında 3. Maddesiyle Cuma günü gösterilen tatil Pazar olarak şöyle belirleniyordu: “Hafta tatili Pazar günüdür. Bu tatil 35 saatten eksik olmamak üzere cumartesi günü saat 13’te başlar” (Güven, 2016, s. 25). Tatil günlerinin Cuma’dan Pazar gününe alınması sadece Batı ile ticari alanda devletin uyumlu hale getirilmesi amacıyla değil, aynı zamanda Türk esnafının da ekonomik açıdan zarar etmesinin önüne geçilmesi içindi. 29 Mayıs 1935 tarihli “Cumhuriyet” gazetesinde buna ilişkin haber yazısında esnafın bu değişiklikten çok memnun olduğu vurgulanmaktaydı (Cumhuriyet, 1935).

23 Haziran 1935 tarihli “New York Times” gazetesinde çıkan bir haber yazısında da kıyafet kanunu ve hafta tatil gününün değiştirilmesine yönelik değerlendirmede bulunulmaktaydı. Buna göre yapılan yenilikler ve çıkarılan kanunlar tamamen Türkiye’nin “terakkisi” amacıyla gerçekleştirilmekteydi. Yazıda Atatürk’ün eski geleneklere ve hurafelere karşı bir “haçlı savaşı” başlattığı, Türkiye’nin artık laik bir devlet olduğu, birçok rahibin kılık-kıyafet konusunda yapılan değişiklikten memnun kaldığı ifade edilmekteydi. Diğer taraftan Avrupa’daki birçok gazete ise Mustafa Kemal Atatürk’ün dini alanda özgür bir ortam oluşturmaya çalıştığını vurgulamaktaydı. Bu gazetelerde bir insanın düşünce ve vicdan özgürlüğünü kısıtlayan, ona bir yaratıcıya nasıl inanması gerektiğini dikte eden yasaların, gerçek özgürlük ve ilerleme idealleriyle yakından bir ilgisi olmadığı da ifade edilmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01011947-47).

6. Laikliğin Anayasa ile Güvence Altına Alınması (5 Şubat 1937)

Yeni Türk Anayasasıyla 1924 Anayasası’ndaki ilk önemli yenilik 1928’in Nisan ayında gerçekleştirildi. Bu dönemde yapılan değişikliklerle Anayasanın 2. Maddesi olan “Türkiye Devletinin dini, Din’i İslâmdır; Resmi dili Türkçe’dir, makarrı Ankara şehridir.” ibaresi kanunıyla 1222 Maddeli “Türkiye’nin Konuşma Dili Türkçedir; Başkenti Ankara’dır” olarak

yeniden düzenlendi. Anayasada diğer önemli bir değişiklik ise 1937’de yapılacaktı. 5 Şubat 1937 yılında Anayasa’nın 1. Maddesi’ne Türkiye’nin laik olduğuna Teşilat-ı Esasiyle şu cümle eklendi: Türk Devleti lâik, milliyetçi, cumhuriyetçi, halkçı, devletçi ve inkılâpçıdır. Konuşma Dili Türkçedir. Başkenti Ankara’dır” (Resmi Gazete, 1937).

Bu değişiklikle birlikte anayasal düzlemde dinin toplumsal hayattaki yeri de güvence altına alındı. Dinin daha çok iman ve ibadetlerle ilgili olması yani kendi alanında etkin duruma gelmesi sağlandı. Ancak bu durum sadece dinin devlet işlerinden ve siyasetten uzaklaştırılması ile ilgili değildi. Çünkü insan düşüncesinin laik bir anlayışla bilim, sanat ve gündelik yaşamda da etkin olması Atatürk tarafından amaçlanmaktaydı. Buna göre Atatürk’ün öngördüğü laiklik anlayışı aklın ve vicdanın özgürlüğüne dayanmaktaydı. Gazi, konuyla hakkında şunları ifade ediyordu:

“Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. İnanç, bir vicdan meselesidir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye muhalefet etmeyiz. Biz sadece din konularıyla millet-devlet konularını ayırıştırmaya çalışıyoruz; kaste ve eyleme dayanan olaylardan hareketlerden kaçınıyoruz. İrticacılara hiçbir zaman imkan tanımayacağız” (Sarı, 2017, s. 34).

Anayasa’da yapılan değişiklik yüzlerce yıl Türk milletinin dini kullanan sahtekâr hocalar tarafından sömürülmesine karşı yapılmış bir hamle idi. Din anaysa ile korunacak ve hak ettiği yerde olacaktı. O’na göre din çok önemli ve gerekli bir kurumdu. Nitekim kendisi bunu bir konuşmasında şu cümleleriyle ifade ediyordu: *“Din gerekli bir kurumdur. İnançsız toplumların yaşaması imkânsızdır. Sadece din Allah ile beşer arasındaki bağı sağlaması açısından önemlidir”* (Saray, 2019, 376). Müslümanlara bu konuda düşen görev insanları Allah yoluna çağırmaktır. Uyup uymamak kişinin kendi tercihidir. Atatürk’ün bu konudaki görüşleri de bunu yansıtmaktadır.

Sonuç

Atatürk dönemi din konusunda, olumlu veya olumsuz yönde anlaşılacak veya yorumlanacak birçok konuşma, tartışma ve uygulama yapılmıştır. Bütün bu bilgi ve belgeler incelendiğinde, Atatürk’ün din konusundaki politikasının, dinin asıl kaynağından doğru öğrenilmesi olduğu görülmüştür. Bundan maksat milletin başkalarının güdümünde değil tamamen hür olarak kendi irade ve istekleri ile inandıkları dinin gereğini yapmaları istenilmiştir. Arapça bilmese de, Kur’anı Kerim’i anlamasa da, fazileti gereği dinlediğinde ona tam teslimiyet gösteren bir din anlayışına sahip Müslüman Türk halkının en zayıf noktalarından biri de dini hayatı olmuştur. Bu zayıf noktanın istismara açık olmasıyla insanları din adı altında

yanlış yollara sürüklenmiştir. Atatürk, din adına söylenenlerin ve yapılanların doğru olup olmadığını anlamak için aklın ve mantığın kullanılmasını önermiştir. Ölçü akla, mantığa ters düşüp düşmediği, İslam dinine ve milletin menfaatlerine zarar verip vermemesi olmuştur. Bunun için Atatürk, Türk halkının dinini aslına uygun, doğru öğrenmesini istemiştir. Bu kapsamda din eğitimi önemli görmüş, bu konuda inkılaplar yapmıştır. Halkın okuduğunu anlaması için kendi dinini öğrenmesi için Kur'an'ı, Hz. Muhammed'in hayatını ve temel din kitaplarını Türkçe olarak yayınlamıştır. Bu adımların en önemli amacı ise de bilinçli bir Müslüman kitle oluşturularak din ekseninde yapılmak istenilen istismarların önüne geçilmek istenilmiştir. Atatürk din konusunda yaptığı konuşmalarında dini çıkar kapısı yapanlara karşı hep savaş açmıştır. *“Din vardır ve lazımdır”* sözüyle Atatürk, dine karşı olmamış aksine dini değil, cehalet, bidatler, hurafeler ve din istismarcılarına karşı olmuştur. O, her zaman Kur'an'ın özüne sadık, Hz. Muhammed zamanındaki gerçek İslamiyet'i savunmuştur. Dinle hiçbir zaman siyaset yapılmamasına ve bu hükmün devlet politikası olarak devam ettirilmesine önem vermiştir. Atatürk'e göre her kişi istediğini düşünmek, kendine göre siyasi bir fikre sahip olmak, seçtiği bir dinin gereklerini yerine getirmek ya da getirmemek hak ve özgürlüklerine sahiptir. Bundan dolayı Atatürk önderliğinde yeni Türkiye Cumhuriyeti devleti dinin devlet eliyle öğretilmesi amaçlanarak dini reformlar yapılmıştır.

Kaynaklar

- Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No: 01011377-1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No: 01011843-1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No: 01012172-1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No: 01012587-2.
- Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No:01012631-4.
- Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No:01013142-11.
- Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No: 01019801-1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No:01019802-3,4,5,6.
- Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No:01019802-7.
- Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No:01019809-2.
- Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No:01019811-7.

Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No:01019814-32.

Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No:01019814-33.

Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No:01019814-34.

Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No:01019814-35.

Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgesi No:04016646-51.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (1955). Devre: II, Cilt: 7, İçtima: 2, S.5. TBMM Matbaası, Ankara.

12 rebû'l-evvel gecesiyle gününün millî bayram addine dâir kânun. (28 Ekim 1923). *Resmi Gazete*.

Reis-i cumhur hazretleri ile bir mülakat. (11 Şubat 1924). *Tanin*, s. 4.

Kemal: vivid portrait of a dictator. (09 Mart 1930). *The New York Times Magazine*.

Fatih Camiinde ikinci ezanı Türkçe okunacak. (30 Ocak 1932). *Cumhuriyet*, s. 1.

70 bin kişinin iştirak ettiği dini merasim. (04 Şubat 1932). *Cumhuriyet*, s. 2.

Dün gece camilerimizde dini bir ihtifal yapıldı. (04 Şubat 1932). *Vakit*, s. 2.

Dün Sultanahmet'te on bin kişi kuran dinledi. (30 Ocak 1932). *Milliyet*, s. 1.

Ambargoya tam katıldık. (8 Ağustos 1990). *Milliyet*, s. 7.

Atatürk, M. K. (1995). *Nutuk*. ATAM Yayınları.

Ayhan, H. (2000). İlahiyat Fakültesi. *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 22/70-72). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Bulut, M. (2007). *Din, Bilim, Uygarlık ve Atatürk*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Çora, A. N. (2021). *Atatürk'ün Din ve Laiklik Anlayışı: Laiklik Nedir, Ne Değildir Türk'ler Nasıl Zorla Müslüman Oldu?* Sonçağ Akademi.

Demirel, A. (2014). *Tek Parti'nin İktidarı*. İletişim Yayınları.

Dikici, A. (2006). İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler. (C.10, ss.77-104). Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları.

Duran, A. (2018). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Eğitim (1876-1923)*. Hiperlink Yayıncılık.

Erüreten, B. M. (1998). *Kemalizm: Çağdaş Devlet-Çağdaş Toplum*. Sistem Mücellit Yayınları.

- Fığlalı, E. R. (1998). *Atatürk ve Din*. Azerbaycan Kültür Derneği.
- Goldman, C. (2018, Kasım 28). *The complicated calibration of love, especially in adoption*. Chicago Tribune.
- Güngör, N. (2007). *Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil, Kültür, Eğitim*. Gazi Üniversitesi.
- Güven, C. (2016). *Anayasalar, Kanunlar ve TBMM Kararları (1876-2016)*. Eğitim Yayınevi.
- Güventürk, F. (1963). *Gerçek Kemalizim*. Okat Yayınevi.
- Kaplan, A. (2019). *Kurtuluş Savaşı'nın Manevi Reisi*. Astana Yayınları.
- Kocatürk, U. (1999). *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*. İş Kültür Yayınları.
- Koç, Y. A. (2005). *Tarihi Gerçekler Işığında Belgelerle: Mustafa Kemal Atatürk*. Kamu Birlik Hareketi Eğitim Yayınları.
- Koçak, C. (2011). *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*. İletişim Yayınları.
- Manaz, A. (2010). *Atatürk Reformları ve İslam*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mango, A. (2000). *Atatürk*. Sabah Kitapları.
- Percival, P. (1929, 11 Şubat). *Kemal Pasha wakes up the priests*. The Dailiy Mail.
- Sakaoğlu, N. (1991). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*. İletişim Yayınları.
- Saray, M. (2019). *Atatürk'ü Nasıl Anlamalıyız? Söyledikleri ve Yaptıkları İle Atatürk'ü Anlamak*. Yalın Yayıncılık.
- Sarı, İ. (2016). *Atatürk ve Din*. Nokta E-Kitap Yayınları.
- Tekeli, İ. (1983). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi. (s.650-672). *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*, İletişim Yayınları.
- Uluğ, N. H.(1973). *Üç Büyük Devrim: Eğitimin Birleştirilmesi, Şapka ve Giyimin Değiştirilmesi, Türk Harflerinin Kabulü*. Ak Yayınlar.
- Ünver, İ. (2000). İskendername İçinde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 22, s. 557-559). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yakıt, İ. (2022). Atatürk'ün Peygamber yorumu. *Doğumunun 125. Yılı Anısına - Din, Bilim, Uyarlık ve Atatürk*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

[https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/38.pdf./](https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/38.pdf/)

<https://dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php>

<https://balikesir.ktb.gov.tr/TR-65833/ataturk39un-balikesir-hutbesi.html/>